

FİRASET

(الفراسة)

İnsanların, diğer varlık ve olayların iç yüzünü keşfetme, gelecek hakkında doğru tahminlerde bulunma melekesi anlamında bir terim ve bu konuyu ele alan ilim dalı.

Sözlükte “keşfetme, sezme, ileri görüşlülük” gibi mânalara gelen firâset kelimesi dar anlamda, bir kimsenin dış görünüşüne bakarak onun ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunmayı ifade eder (Râgıb el-İsfahânî, s. 186). Daha geniş anlamda ise akıl ve duyu organlarıyla bilinmeyen, ancak sezgi gücüyle ulaşılan bütün bilgi alanlarını kapsar.

Kaynaklarda hikemî ve tabii, riyâzî, ilâhî olmak üzere üç firâset türünden söz edilir. Hikemî ve tabii firâset anlayışı İslâm dünyasına İslâm öncesi kültürlerden geçmiştir. Aristo'ya mal edilerek Yuhannâ b. Bıtrîk tarafından Arapça'ya tercüme edilen *Kitâbü's-Siyâse fî tedbiri'r-riyâse* (*Sırrü'l-esrâr*) adlı apokrif eser İslâm toplumundaki bu tür firâset anlayışını geniş ölçüde etkilemiştir. Rivayete göre Aristo bu eserde öğrencisi İskender'e öğütler vermiş, ona savaşta hangi tarafın galip geleceğini veya mağlûp olacağını önceden tahmin etmenin ve böylece dünyaya hâkim olmanın yollarını ve savaş tekniğini öğretmiştir. Bundan dolayı müslüman hükümdarlar bu tür eserlere ilgi duymuşlardır. Filozof Kindî *Kitâbü'l-Firâse* adıyla bir risâle kaleme almış, Ebû Bekir er-Râzî de tıpla ilgili *Kitâbü'l-Manşûrî'nin* ikinci makalesini bu konuya ayırmıştır. Fahreddin er-Râzî'nin *Kitâbü'l-Firâse'si* de bu anlayışla yazılan bir eserdir. Bu çalışmalar sonucunda İslâm dünyasında firâset konusu çeşitli dalları olan kapsamlı bir ilim haline gelmiştir.

Firâseti (physiognomy, cardiognosy) bir ilim olarak temellendirmeye çalışanlara göre bir kimsenin fizikî yapısına yani boyuna, rengine, çeşitli organlarının yapısına, el ve yüz hatlarına bakarak onun ahlâk ve karakterini teşhis etmek mümkündür. Bundan dolayı ilk ve orta çağlarda hükümdarlar, kendilerine görev verecekleri kimselerin seçiminde bu ilmin verilerinden faydalanmak istemişlerdir.

Taşköprizâde'ye göre “ilmü'l-kıyâfe” adıyla da anılan firâset ilminden doğan diğer ilimler şunlardır: İlmü's-şâmât ve'l-hayâlân (insandaki ben vb. şeylere bakıp

onun iç dünyasını keşfetmek), ilmü'l-kef veya ilmü'l-esârîr (kişinin el, ayak ve yüz hatlarına bakıp huyunu ve şahsiyetini anlamak), ilmü'l-ektâf (keçi ve koyunun kükrek kemiğine bakıp savaş, barış, kıtlık ve bolluk konusunda bir sonuç çıkarmak), ilmü'l-irâfe (şu anda meydana gelen bazı olaylardan hareketle gelecekteki olaylar hakkında akıl yürütmek), ilmü'l-ihtilâc (organlarda görülen seyirme, çarpıntı vb. durumlardan ileride meydana gelecek olaylara dair sonuç çıkarmak), ilmü'l-ihtidâ bi'l-berârî ve'l-akfâr (sahra ve çöllerde yön tayin etmek), ilmü istinbâtî'l-maâdin (madenlerin yerlerini belirlemek), ilmü'r-riyâfe (toprağın nemine, üzerindeki bitkilere ve orada barınan canlılara bakarak yeraltı sularını bulmak), ilmü nüzü'lî'l-gays (yağmurun yağıp yağmayacağını tahmin etmek), ilmü kıyâfeti'l-eser (iz sürmek), ilmü kıyâfeti'l-beşer (insanların organlarına ve bunlar arasındaki ilişki ve oranlara bakıp kişilerin ruh yapılarını teşhis etmek, iki kişi arasındaki benzerliği dikkate alıp aralarında nesep bağı bulunup bulunmadığını belirlemek).

Araplar'ın İslâm'dan önce ilmü kıyâfeti'l-eser ve ilmü kıyâfeti'l-beşer alanında son derece uzmanlaştıkları, hatta yerdeki ize bakıp sahibinin yaşı, cinsiyeti, evli olup olmadığı hakkında doğru tahminlerde buldukları bilinmektedir. Meselâ Benî Müdlic, Benî Leheb ve Nizâr oğulları firâsetteki isabetli tahminleriyle tanınmışlardır. İslâm'dan sonra ise İyâs b. Muâviye, İmam Şâfî, Ahmed b. Tolun ve Halife Mu'tez bu alanda meşhur olmuşlardır. Hz. Peygamber'in, Medine'ye hicret ederken bir iz sürücünün rehberliğinden faydalandığı ve diğer bir iz sürücünün Üsâme'nin Zeyd'in oğlu olduğunu tesbit etmesinden memnun olduğu rivayet edilir (Buhârî, “Ferâ'ız”, 31; Müslim, “Rađâ”, 40).

Genellikle keskin bir zekâ ve üstün sezgi gücüne sahip olan kişilerin sıkı bir perhiz ve çile sonucu ruhî ve fikrî yönlerini güçlendirerek firâset sahibi olmaları mümkündür. Başka bir ifadeyle madde âleminde ve bedenî hazzardan soyutlanan insan herhangi bir kişi veya olay hakkında isabetli tahminler yapabilir. “Riyazî firâset” denilen bu tür firâset müslümanlarda olduğu gibi gayri müslimlerde de bulunabilir (İbn Kayyim el-Cevziyye, II, 507).

Allah'ın, kalbine attığı bir nur ile kulun hakkı bâtıldan, doğruyu yanlıştan, faydalıyı zararlıdan ayırmasına ve muhataplarının karakterlerini teşhis etme-

sine “ilâhî firâset” adı verilmiştir. “Müminin firâsetinden sakınız, zira o Allah'ın nuru ile bakar” (Tirmizî, “Tefsîr”, 16) meâlindeki hadiste bu tür firâsete işaretilmiştir. Bu nevi firâsetin pratiği zâhir âlimlerinde de görülmekle birlikte daha çok sûfiler arasında yaygındır. Kaynaklarda İmam Şâfî'nin firâset sahibi olduğu, hatta İslâm dünyasında firâsete dair ilk eseri onun yazdığı kaydedilerek firâsetlerinden, firâsete esas aldığı kullardan örnekler verilir (Abdülkerim Zehûr Adî, LVIII/2, s. 343-363). İbn Kayyim el-Cevziyye de Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin firâsetini gösteren bazı olaylardan bahseder (*Medâricü's-sâlikîn*, II, 510).

Firâset konusuyla daha çok ilgilenen sûfiler bu terimi “ilham” anlamında kullanmışlar ve bazı hallerde onu gaybî bilmenin bir aracı olarak görmüşlerdir. Seyyid Şerîf el-Cürcânî, firâsetin “kesin bilginin keşif yoluyla elde edilmesi, gaybın görülmesi” anlamına geldiğini belirtirken terimin bu mânasına işaret etmiştir (*et-Ta'rifât*, “firâse” md.). Sûfilere göre firâset sahibi müminin Allah'ın nuruyla bakması Allah'ın o kulun gören gözü olması anlamına gelir (Kuşeyrî, s. 480, 504). Böyle bir insan muhatabı hakkında isabetli teşhis koyar, onu her yönüyle tanır, aklından geçeni ve kalbinde gizlediği hususları bilir. Tasavvufta velîlerin firâsetinin hiç şaşmadığına veya hata payının çok az olduğuna inanılır. Aslında ilhamdan ibaret olan firâseti kerâmet gibi Allah'ın sevdiği kuluna bir lutfu olarak görmek gerekir. Velîlerin hayat hikâyelerini anlatan Sülemî ve Ferîdüddin Attâr gibi mutasavvıf yazarlar, bir velînin büyüklüğünü ifade ederken onun firâset sahibi olduğuna işaret etmeyi ihmal etmezler (meselâ bk. Sülemî, s. 126, 156; Herevî, *Tabakât*, s. 157, 242, 372, 471, 521; Attâr, s. 785). Rivayete göre keskin firâset sahibi olduğu söylenen Şah Şücâ'-ı Kirmânî tahminlerinde kolay kolay yanılmazdı. Ahmed b. Âsım el-Antâkî sıdk ehlinin kalp casusu olduğunu söylerdi (Kuşeyrî, s. 483, 485). Cüneyd-i Bağdâdî'nin de müslüman kılığındaki bir gencin yahudi olduğunu ve yakında ihtidâ edeceğini ilk bakışta firâsetiyle tesbit ettiği söylenir (*a.g.e.*, s. 493).

Müfessirlerin çoğu gibi sûfiler de bir âyette geçen “müteveşşimîn” (el-Hicr 15/75) kelimesini firâset sahipleri şeklinde anlamışlar, ayrıca; “Sen onları simalarından tanırısın” (el-Bakara 2/273) ve, “Andolsun ki sen onları -münafıkları- konuşma tarzlarından da tanırısın” (Muhammed

47/30) meâlindeki âyetlerde de firâsetin kastedildiğini söylemişlerdir (Râgıb el-İsfahânî, s. 186). Allah tarafından insana üflenen ruhun (el-Hicr 15/29; es-Secde 32/9; Sâd 38/72) firâsetin kaynağı olduğuna işaret eden sûfiler, Hz. Ömer'in bazı âyetlerin getirdiği hükümleri bu âyetler inmeden evvel bilmesini, Hz. Osman'ın yanına gelen bir kişinin gelmeden önce nâmahreme baktığını anlaması üzerine onun, "Hz. Peygamber vefat ettikten sonra vahiy ile mi karşılaşıyorum!" diye hayret etmesini ve Hz. Osman'ın, "Bu vahiy değil firâsettir" demesini (İbnü'l-Arabî, II, 311) firâsetin mümkün ve meşrû olduğuna delil saymışlardır.

Yine sûfilere göre nefsin bayağı arzularına karşı koymak, haram ve şüpheli şeylerden kaçınmak, Hz. Peygamber'in sunnetini bir hayat tarzı olarak benimseyip ona göre yaşamak insanın firâset sahibi olmasını sağlar. Dolayısıyla bu tür bir hayat yaşamayanların firâseti makbul sayılmamıştır (Kuşeyrî, s. 483). Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî'ye göre firâset gerçek bir olgudur ve mümine ait bir özelliktir. Bununla beraber bir kimsenin, firâsetteki doğruları ne kadar çok ve yanlışları ne kadar az olursa olsun firâset sahibi olduğunu iddia etmeye hakkı yoktur (Serrâc, s. 294). Ebû Hafs en-Nisâbüri'ye göre hiç kimse firâset sahibi olduğunu iddia etmemelidir. Zira, "Müminin firâsetinden sakınınız" hadisi başkasının firâsetini dikkate alarak ondan sakınmayı da gerektirir (Kuşeyrî, s. 485).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta^crrîfât, "firâse" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "firâse" md.; Buhârî, "Ferâ'iz", 31; Müslim, "Rađâ", 40; Aristo [?], *Kitâbü's-Siyâse fi tedbiri'r-riyâse* (Abdurrahman Bedevî, *el-Uşûlü'l-Yünânîyye li'n-nazarâtî's-siyâsiyye fi'l-İslâm* içinde), Kahire 1954, s. 65-174; a.e., Türkçe tercümesi *Keşfü'l-estâr ve sırû'l-esrâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 1687, 2749; *Kitâbü'l-Gâlib ve'l-maglûb*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2432, 2875; Kindî, *Kitâbü'l-Firâse*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Hüseyin Çelebi, nr. 33; Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, s. 356, 392; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zeheb* (Meynard), II, 165-171; Serrâc, *el-Lüma*, s. 294, 298; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 151; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveyymî), s. 314; Süleimî, *Tabakât*, s. 126, 156; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 480-494, 504; Herevî, *Menâzil*, s. 31; a.mlf., *Tabakât*, s. 157, 242, 372, 471, 521; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zer'â ilâ mekârimî's-şer'â* (nşr. Ebü'l-Yezid el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 186-190; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 785; Baklî, *Şerh-i Şahtıyyât*, s. 207, 326, 634; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gâyb*, XIX, 203; a.mlf., *Kitâbü'l-Firâse* (nşr. Yûsuf Murâd), Paris 1939; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, Kahire 1293, II, 31, 311-319; a.mlf., *Tedbirât-ı İlâhiyye* (trc. Ahmed Avni Konuk), İstanbul 1992, s. 215-241; Necmeddin-i Dâye, *Mirşadü'l-ibâd*

(nşr. M. Emîn Kiyâh), Tahran 1365 hş., s. 57; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, Kahire 1299, I, 69; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, II, 503-516; İbnü'l-Hatîb, *Ravzatü't-ta'rif* (nşr. M. İbrâhim el-Ketânî), Beyrut 1400/1980, I, 315, II, 479; İbn Haldûn, *Muqaddime*, I, 423; İbşîhî, *el-Müstefraf*, II, 191-192; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak 1256, s. 215; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâ'ade*, I, 333-335; a.mlf., *Mevzûâtü'l-ülûm*, I, 358; İbrâhim Hakî Erzurûmî, *Mârifetnâme*, İstanbul 1310, s. 210; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, VI, 544-545; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ülûm*, Dimaşk 1978, II, 379, 385, 396, 436; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XIV, 74; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulûgu'l-ereb*, Kahire, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-hadîse), I, 263; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 193, 205; *el-Mu'cemü's-şâfi*, s. 880; Yûsuf Murâd, *el-Firâse 'inde'l-'Arab ve Kitâbü'l-Firâse li-Fahreddin er-Râzî* (trc. Murâd Vehbe), Kahire 1982; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 294-299; İhsan Hakî, *İlmü'l-firâse*, Beyrut 1403/1983; İbrâhim Muhammed el-Fahhâm, "el-Firâse ve'l-kıyâfe 'inde'l-'Arab", *Fayşal*, LXXI, Riyad 1983, s. 119-123; Abdülkerîm Zehûr Adî, "el-Firâse 'inde'l-'Arab", *MMLADm*, LVII/4 (1982), s. 707-728; LVIII/2 (1983), s. 343-363; D. B. Macdonald, "Firâset", *Â*, IV, 640; T. Fahd, "Firâsa", *EI²* (İng.), II, 916-917; a.mlf., "al-Kaff", a.e., IV, 405-406.

☞ SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ FIKİH. Klasik dönem İslâm kültüründe ayrı bir ilim dalı olarak itibar ve önem kazanan firâsetin zamanla İslâm hukuk literatüründe de yer aldığı ve özellikle yargılama hukukunda bilgi ve ispat aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışıldığı görülür. Yönetici, kanun koyucu ve müteahhidin firâsetle davranması gereği de yine literatürde üzerinde durulan bir konudur. Bununla birlikte firâset kavramıyla neyin kastedildiğinin çok defa açık olmadığı, şahıslara veya kullanım alanına göre kapsamının farklılık gösterdiği söylenebilir.

Mâlikî fakihî Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Kur'an'daki (el-Hicr 15/75) "mütevessimîn" kelimesinin bir anlamının da "firâset sahipleri" demek olduğunu, Ömer b. Abdülazîz döneminde kadılık yapan İyâs b. Muâviye'nin birçok davada firâsetiyle hüküm verdiğini, devrindeki Bağdat başkadısının da Dimaşk'ta bulunduğu sırada İyâs b. Muâviye'nin bu metotuna uyarak firâsetle hüküm verdiğini belirttiikten sonra hocası Kaffâl eş-Şâfi'nin bu usulü tenkit amacıyla bir risâle kaleme aldığını haber vermektedir. İbnü'l-Arabî de hocasının görüşüne katılarak kazâî hüküm verirken ne gibi yolların takip edileceğinin dinen ve hukuken belli olduğunu, bu hususta kaçı delillere dayanılması gerektiğini, firâsetin

ise böyle olmadığını belirtir. Bu konuda onu takip eden Mâlikî fakihî İbn Ferhûn başta olmak üzere birçok İslâm hukukçusu firâseti, "kişilerin dış görünüşlerinden hareketle huy, kişilik, meslek gibi yönleri hakkında fikir yürütme kabiliyeti" şeklinde anlayarak ona kısmen dar bir anlam vermektedir. Hatta İbn Ferhûn firâseti, kişilerin beden yapıları ve dış görünüşlerinden hareketle neseplerinin bilinmesini konu alan "kıyâfe" metot ve bilgisinden de ayrı tutmaya özen gösterir. İslâm yargılama hukukunda hâkimin ancak objektif, açık ve kesin bilgilere dayanarak hüküm verebileceği göz önüne alınca bu dar anlamıyla firâsetin yargılamada hükme dayanak teşkil etmesi doğru olmaz. Kazâî hükümden firâseti esas almanın zan ve tahmine dayanarak hüküm verme ve neticede zulüm olduğu yönündeki ifadeler de bu anlayışın sonucudur (Trablusî, s. 168).

Başta Hanbelî fakihî İbn Kayyim el-Cevziyye olmak üzere bazı İslâm hukukçuları firâsete daha geniş bir anlam yükleyerek onu, hâkimin ipuçlarını, delil ve maddî bulguları dikkatlice inceleyip olaylar arasında bağ kurması sonucunda geçeceği sezinlemesi şeklinde anırlar. İbn Kayyim, *el-Firâsetü'l-marqıyye fi ahkâmî's-siyâseti's-şer'ıyye* adıyla anılan *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'ıyye* isimli eserinin önemli bir bölümünü hâkimin firâsetle hüküm vermesinin gerekliliğine ayırmış, bu görüşünü gerek teori gerekse Hz. Peygamber döneminden itibaren İslâm yargı tarihi içinde yer alan uygulamalardan birçok delil ve örnekle desteklemeye çalışmıştır. İbn Kayyim firâseti, hâkim ve yöneticilerde bulunması icap eden önemli bir vasıf olarak takdim edip firâsetle davranılmazsa birçok hakkın zayı olacağını ve yanlış kararlar verileceğini, buna karşılık hukukî ölçüler terkedilip firâsetle hüküm konusunda aşırı gidilirse haksızlık ve yanlışlığa düşüleceğini ifade ederek orta bir yolun takip edilmesinin gerekli olduğunu vurgular (*et-Turuku'l-hükmiyye*, s. 4-5). Eserde verdiği bilgi ve örneklerden İbn Kayyim'in, firâset kavramıyla hâkimin ipucu, karîne ve emâreleri dikkatlice değerlendirerek geçeceği ulaşması, kişilerin dış görünüş ve davranışından hareketle iç dünyalarını ve gizli hallerini sezinlemesi, psikolojik durumları bilmesi, bağlantıları kurmada kıvrak ve keskin zekâyâ sahip olması gibi geniş bir anlamı kastettiği anlaşılır. Bu anlamda firâsetin İslâm yargı-